

karma”) och/eller ha som syfte att man ska växa och mogna som människa (”utvecklande karma”).

En diskussion som hade varit värd lite mer utrymme är det försvar för Gud som tar fasta på att Gud skapat oss med en fri vilja, och att det är människan själv som väljer att göra ont. Man kan nämligen fråga sig varför Gud, när han ändå hade chansen, inte skapade oss människor sådana att vi ständigt vill göra gott och vill undvika att skada varandra? På så sätt hade ju det goda som människans fria vilja utgör kunnat förverkligas utan att allt fruktansvärt lidande hade behövt äga rum. Frågan berörs visserligen men hade varit värd ett eget kapitel. Men detta var bara en liten anmärkning.

Boken är given kurslitteratur i alla kurser där lidandets problem behandlas, men bör också kunna läsas av den som inte är insatt i ämnet. Den sistnämnda läsaren rekommenderar jag att börja med bokens utmärkta introduktionskapitel för att därefter ta itu med de perspektiv hen anser mest intressanta. En särskild eloge till de tre redaktörerna som inte bara skrivit egna kapitel och översatt de utländska texterna, utan även lyckats samla in och sammanställa bidragen av vilka alla utom ett är specialskrivna för detta ändamål.

*Lotta Knutsson Bråkenhielm
TD, Stockholm
DOI: 10.51619/stk.v99i2.25201*

Vanja Mosbach. *Voices of Muslim Feminists: Navigating Tradition, Authority and the Debate about Islam*. Uppsala: Uppsala universitet. 2022. 225 s.

Att undersöka hur kvinnor som identifierar sig som muslimer förhåller sig till och positionerar sig när det gäller frågor som rör kvinnors plats och funktion i samhället i relation till deras muslimska identitet och tradition är ett viktigt och relevant religionssociologiskt ämne. Ur detta perspektiv är Vanja Mosbachs avhandling ett välkommet och behövt tillskott till forskningen om islam

och muslimer i Sverige.

I studien ingår åtta så kallade nyckelinformationer och det är deras resonemang som utgör grunden i Mosbachs avhandling som består av tio kapitel. Avhandlingens första del innehåller fem kapitel där författaren presenterar forskningsfrågor, tidigare forskning samt teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Fokus är här framför allt en diskussion om begrepp som ”muslim”, ”religion”, ”feminism” och religiös individualisering. Med det senare avses ungefär att religion i högre utsträckning har blivit ett personlig val och att denna förändring hänger ihop med samhällsliga förändringar (globalisering och modernitet) och genom en ökad användning av kommunikationsteknologier har även en försvagning (eller demokratisering) av så kallade traditionella auktoritetens inflytande över tolkning blivit mer påtaglig. I stället för att ”lita på” eller ”följa traditionen” finns i dag ett större utrymme för personlig tolkning, menar många religionssociologer som Mosbach refererar till i sin studie.

I avhandlingens andra del återfinns informationernas egna röster. I denna del är kapitelrubrikerna tydliga och här avhandlas frågor som: ”Aspiring to Self-Representation”, ”Negotiating Islam and Gender Equality in the Private Realm”, ”Negotiating Islam and Gender Equality in the Public Realm” och ”Negotiating Religious Authority”. En förtjänst med den andra delen i avhandlingen är de långa utdragen ur intervjuerna. Dessa kan vara till stor nytta även för framtida forskare som är intresserade av både islam och muslimer i Sverige samt om hur identiteter som baseras på religion förhandlas och tar form i relation till både den enskilda individens behov och det omgivande samhällets förväntningar, krav och förhoppningar.

Samtidigt som studien anknuter och bygger vidare på den etnografiska forskning som bland annat Pia Karlsson Minganti har gjort om muslimska kvinnor bidrar Mosbach med nya och mer uppdaterade röster. På flera sätt har samtalet om islam och muslimer förändrats sedan exempelvis Karlsson

Minganti genomförde sin studie av unga muslimska kvinnor i Sverige. Detta är mycket tydligt i Mosbachs intervjuer och flera av informanterna vittnar om att dagens samhällsklimat har blivit mer ifrågasättande och hårdare gentemot muslimer och inte minst mot kvinnor som väljer att visa sin religiositet. Därmed visar Mosbach att de muslimska kvinnor som ingår i studien är påverkade av och slits mellan interna, lokala och externa faktorer – det vill säga på mikro-, meso- och makronivå – när de resonerar om sina roller som kvinnor och muslimer. Antimuslimska strömningar i samhället, men också patriarkala strukturer bland muslimer och globala händelser som terrorism i islams namn, påverkar hur informanterna förstår sin position och tolkning av islam. Dessa processer är ofta motsägelsefulla och komplexa, men denna typ av förhandlingar är givetvis inte unika för vare sig kvinnor eller muslimer. På denna punkt hade analysen kunnat fördjupas, inte minst genom att ta in religionspsykologiska teorier om hur individens och grupperns självförståelse påverkas av denna typ av processer.

Samtidigt som Mosbach uppvisar en hög grad av självreflexivitet och är nog med att resonera om sina val är det ofta som frågetecken uppstår kring själva metoden. Vad betyder det att informanterna ses som "team mates" och hur påverkas forskarens självständighet av ett sådant lagarbete? Även själva intervjuprocessen är bitvis otydlig och jag efterfrågar en tabell där det är lätt att se hur många gånger, hur länge, och när intervjuerna har genomförts. På flera ställen i avhandlingen finns återkopplingar till vad som bäst kan beskrivas som tidigare samtal mellan Mosbach och hennes informanter. Men på vilka sätt spelar tiden en roll, och kan exempelvis informanternas svar se annorlunda ut om det går lång tid mellan en första och en andra intervju, vilket verkar ha varit fallet i några av Mosbachs intervjuer? På sidan 111 har det till och med gått "a couple of years" mellan intervjuerna. På denna punkt finns en otydlighet och jag önskar därför en mer utförlig diskussion om hur exempelvis

globala händelser eller personliga upplevelser kan påverka hur en person svarar vid ett tillfälle och hur samma person svarar i ett annat sammanhang.

Även om det är viktigt att samla in ny empirisk forskning om islam och muslimer i Sverige är svaren som Mosbachs informanter lämnar inte speciellt innovativa eller nya. Frågor om hur islam ska tolkas och huruvida man ska ägna sig åt tolkning eller följa traditionen är knappast nya frågor. Inte heller frågan om att rena islam från så kallade kulturella tolkningar för att kunna återvända till en "autentisk" islam är knappast ny bland vare sig muslimer eller forskare som skriver om islam och muslimer i västvärlden (utöver redan nämnda Karlsson Minganti har exempelvis Susanne Olsson forskat om dessa frågor i Sverige). För detta ska givetvis inte Mosbach kritiseras, men det är synd att hon inte försöker att diskutera dessa aspekter mer ingående. Som läsare önskar jag mig en tydligare positionering och diskussion om vad som är nytt med avhandlingen.

En fråga där det bränner till är när Mosbach tydligt visar att de flesta av informanterna – alla förutom en – inte har läst eller tagit till sig de islamtolkningar som exempelvis muslimska feminister som Asma Barlas och Amina Wadud har producerat. Att denna litteratur framför allt vänder sig till en universitetsutbildad elit av muslimer (samt icke-muslimska feminister som kanske vill försvara islam) är värt att undersöka djupare. När informanten Shirin säger: "[T]he religious institutions have shown no interest in delivering the Islamic feminist message. That message, if you ask me, is completely absent" (s. 199), är detta något som Mosbach borde ha lyft upp i sin analys. Varför fördjupas inte denna fråga också med de övriga informanterna och varför har författaren inte försökt att besöka de miljöer där informanterna själva tar del av olika typer av muslimska budskap (moskéer, föreningar) för att själv försöka ta reda på vilka diskussioner som finns eller som saknas om kvinnor och islam i dessa miljöer.

Trots dessa kritiska anmärkningar är Mosbachs framställning lätt att läsa och den som är intresserad av att ta del av hur muslimska kvinnor kan förhandla och resonera om identitet, feminism och islam kan hitta flera bra resonemang i avhandlingen.

Göran Larsson
Professor, Göteborg
DOI: 10.51619/stk.v99i2.25202

Ulrich Schmiedel. *Terror und Theologie: Der religionstheoretische Diskurs der 9/11-Dekade*. Tübingen: Mohr Siebeck. 2021. 436 s.

När de två flygplanen kraschade in i World Trade Center den 11 september 2001 förändrades världen. De religiöst motiverade attentaten och (den kristna) västvärldens svar på dem aktualiserade på ett skakande sätt religionens roll i allmänhet och dess plats i det offentliga i synnerhet. I sin föreliggande habilitationsskrift argumenterar Ulrich Schmiedel för behovet av en religionsteoretisk reflektion i (den främst engelskspråkiga) teologin, politiken och, särskilt, den politiska teologin i kölvattnet av 11 september-attackerna och "kriget mot terrorn". Den bakomliggande frågan är hur olika religiösa, kulturella och politiska traditioner definierar religion och hur de sedan implementerar denna definition i skapandet och upprätthållandet av sin världsbild i mötet med den andre. Boken uppstår ur en nödvändighet som författaren ser växa fram i vår tids svårighet i att förhålla sig till religionsbegreppet som antingen anses höra hemma enbart i det privata eller tolkas som en kraft som ser sig själv som den slutgiltiga allena rådande makten. Utifrån från analyser av religionsdebatten som uppkom årtiondet efter den 11 september 2001, undersöker Schmiedel möjligheten för en praxisorienterad och dialogökande religionsteori som inte fastnar i uppdelningen mellan vän och fiende som författaren ser som den tyske juristen och politiske teoretikern Carl Schmitts (1888–1985) arv, vars ande

fortfarande "spökar" i debatten.

Jag läser boken i mångt och mycket som ett, om än mycket nyanserat, försvarstal för den politiska teologin och i förlängningen också för liberalteologin, där författaren uppmärksammar oss på vilka nya insikter vi kan nå med hjälp av den liberalteologiska verktygslådan. Den för detta ändamål grundläggande religionsteorin ger Schmiedel attributen *koalitionsbaserad* (*koalitionär*) och *komparativ*. Han ser den grundad i Friedrich Schleiermachers (1768–1834) åtskillnad mellan erfarenhetsintryck och erfarenhetsuttryck i religionen. Den universala transcendentserfarenheten (som erfarenhetsintryck) blir till ett redskap som öppnar för en erkännande och pluralistisk dialog. Religion är inte längre onåbar på en teoretisk nivå utan kan öppnas för kritik och självkritik – *sårbarhet* är ett begrepp som Schmiedel har funnit hos teologen Marianne Moyaert och som införs i sammanhanget här – och blir därmed ett gemensamt reflekterbart element inom den mänskliga livsvärlden.

Det huvudsakliga syftet med boken är att peka på en möjlig väg att undkomma det dominerande tankemönstret "vän och fiende" i mötet med den (religiöst) andre. Schmiedel söker samtalet som bygger på en ärlig öppenhet och föreslår att det ska ta sin utgångspunkt i våra erfarenhetsintryck, det vill säga i våra transcendentserfarenheter. Dessa och deras väg till att bli erfarenhetsuttryck bör sedan reflekteras gemensamt.

Terror und Theologie är uppdelad i nio kapitel. Kapitel 1 erbjuder en introduktion till bokens ämne, nämligen "Religionstheorie am Ground Zero". Schmiedel formulerar sin kritiska frågeställning och presenterar sin lösningsansats här. Hans metodiska grepp utgår från Michel Foucaults (1926–1984) diskursanalys, där fokuset för Schmiedel ligger på att skilja det "sägbara från det osägbara", det vill säga vad som sägs om religion, identitet och relation och vad som inte sägs.

Det andra kapitlet är en redogörelse för bokens grundantagande att Schmitts på 1930-talet utformade identitetsbegrepp som